

לשכת רב הקמפוס

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת יתרו, תשע"ה
מספר 1106

בית הספר ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

"ולא תעלה במעלת על־מזבחי" אלי גורפינקל

פרשת יתרו מסתיימת בפרשייה קצרה בת כמה פסוקים ובה הוראות בעניין בניית המזבח, "מזבח אֲדָמָה תַעֲשֶׂה לִי וְזָבַחְתָּ עָלָיו אֶת עֲלֹתֶיךָ וְאֶת שְׁלֵמֶיךָ... וְאִם מִזְבֵּחַ אֲבָנִים תַעֲשֶׂה לִי לֹא תִבְנֶה אֹתָהּן גִּזְיֹת" (שמ' כ: כא-כב), ואחריהן הוראה אחרת מנומקת: "ולא תעלה במעלת על־מזבחי, אֲשֶׁר לֹא תִגָּלֶה עֲרֹנְתָךְ עָלָיו" (שמ' כ: כג).

המילה "מעלות", השכיחה במקרא,¹ משמעה בלשון הדיבור בימינו הוא 'גרם מדרגות'. בלשון המקרא ובלשון חז"ל, המילה "מדרגות" משמשת כמונח חקלאי המציין חלקות שדה צרות בקרקע הררית משופעת, הנוצרות על ידי בניית קירות תְּמֻךְ במעלה ההר (טראסות).² על כל פנים, בעלייה במעלות על המזבח האדם מפשק את רגליו יותר מבהליכה רגילה וערוותו עשויה להתגלות אל מול המזבח, ולכן אסרה התורה לעשות כן.

הוראה זו מופיעה בין הוראות על החובה לבנות מזבח ודרך הבנייה לפרטיה, אך בניגוד לכלל ההוראות, בהוראה בעניין העלייה למזבח מושא האיסור הוא האדם העולה על המזבח, הכהן.³ במילים אחרות, מדובר באיסור 'גברא' (הכהן), ולא באיסור 'חפצא' (המזבח). כמוכּן, מאיסור זה נגזרת גם החובה לבנות למזבח כבש משופע, ולא מעלות,⁴ חובה שבגינה נכלל האיסור בין דיני בניין המזבח. ב"ספר המצוות" (לא תעשה פ) הרמב"ם אומר: "וכל מי שפסע פסיעה גסה על המזבח עד שיגלה ערותו עליו – לוקה".

מהגדרה הלכתית זו, עולה שהאיסור אינו מתייחס רק לאופן העלייה על גבי המזבח אלא לכל הילוך הכולל פישוק רחב של הרגליים,⁵ כולל הירידה ממנו והילוך על גבי גג הסוכב וגג המזבח,⁶ ואולי גם לחלקים אחרים במקדש, כגון העזרות.⁷

טעם האיסור להלך בפסיעה גסה ולעלות במעלות על המזבח מפורש לכאורה כבר בתורה, "אֲשֶׁר לֹא תִגָּלֶה עֲרֹנְתָךְ עָלָיו", אך הוא מעורר כמה קשיים:

- א. מדוע חשוב כל כך להימנע מגילוי ערווה כלפי המזבח, שהרי הוא עצם דומם?
- ב. נצטוו הכהנים ללבוש מכנסיים כדי "לְכַסּוֹת בְּשֵׁר עֲרֹוֹה" (שמ' כח: מב), כך שאם יעלו במעלות או יפסעו פסיעה גסה, לא תיגלה ערוותם כלפי המזבח!

* ד"ר אלי גורפינקל, מרצה בבית הספר ללימודי יסוד באוניברסיטת בר-אילן ובעוד מכללות.

¹ ראו למשל: מל"א י: יט; יח' מ: לד, לז; נחמ' יב: לז.

² ראו למשל: "וְיִנְהַרְסוּ הַהָרִים וְיִנְפְּלוּ הַמִּדְבָּרִים וְכָל חוֹמָה לְאַרְץ תִּפּוֹל" (יח' לח: כ); "אין בונין מדרגות על פי הגאיות ערב שביעית משפסקו הגשמים" (משנה, שביעית ג, ח). וראו טפר, דרכים נושאות (להלן, הערה 13), עמ' 189-190.

³ תרגום יונתן על אתר; ספר המצוות לרמב"ם, לא תעשה פ; משנה תורה, הלכות בית הבחירה א, יז.

⁴ מכילתא דר' ישמעאל, יתרו, בחודש יא; משנה תורה, הלכות בית הבחירה א, יז; שם ב, יג.

⁵ במשנה תורה נשמטה הדגשה זו. וזה לשונו: "והעולה במעלות על המזבח - לוקה" (שם א, יז). מפרשי החיבורים המיימוניים וחכמי ההלכה האריכו לרוב במשמעותה ההלכתית של השמטה זו: האם חזר בו הרמב"ם ממנה? האם מי שעולה במעלות ואינו פוסע פסיעה גסה לוקה? ראו למשל: ר' יוסף באב"ד, מנחת חינוך, מהדורת מכון ירושלים, ירושלים תשמ"ח, ח"א, עמ' ריג, מצווה מא; ר' איסר זלמן מלצר, אבן האזל, ח"ה, עבודה א, הלכות בית הבחירה א, יז, ד"ה אין עושין, ירושלים תש"א, ג ע"ב - ד ע"א; ועוד.

⁶ ר' יהודה רוזאניס, משנה למלך על משנה תורה א, יז; מנחת חינוך שם על פי המכילתא והירושלמי.

⁷ מכילתא דרשב"י כ, כג.

חז"ל עסקו בשאלות אלה, ואמרו בקשר לשאלה הראשונה שהקפידה התורה אפילו על ביזוי אבני המזבח הדוממות. מכאן יש להסיק מסקנה מוסרית בקל וחומר, שיש להיזהר בכבודו של בן אנוש, מפני שנברא בצלם א-לוקים.⁸ וייתכן שכוונתם ליותר מזה: גילוי הערווה אינו פוגע רק באבני המזבח הדוממות אלא בקדוש ברוך הוא עצמו, שהמקדש והמזבח הם לכבודו.⁹ לפי זה, נראה שאם פגיעה בעצם דומם חמורה בעיני האל ופוגעת בכבודו, קל וחומר שפגיעה בזולת, שנברא בצלם האל חמורה בעיניו. לפיכך, כל עברה בין אדם לחברו היא בד בבד גם עברה בין אדם למקום.

ולשאלה השנייה, גילוי הערווה שחששה התורה ממנו, יסודו בחשש שייקרעו מכנסי הכהן.¹⁰ אף אפשר שגילוי הערווה האמור כאן אינו מכוון לערווה ממש, אלא שהליכה בפישוק רגליים רחב הוא בגדר דבר מגונה ונחשב כגילוי ערווה ממש.¹¹

לדעת הרמב"ם, בספר "מורה הנבוכים",¹² הרואה בהרבה ממצוות המקדש והפולחן כמכוונות נגד מנהגי הפולחן של עובדי אלילים, סבור שגם האיסור שלפנינו טעמו כן. כיון שבתקופת המקרא נהגו עובדי אלילים לעבוד את האל פעור בגילוי ערווה, חשיפת השת ופריעה בפניו, לפיכך הזהירה התורה מאוד את הכוהנים העובדים במקדש להקפיד על הצניעות, ציוותה אותם ללבוש מכנסיים כדי לכסות את ערוותם, לפסוע במתינות על גבי המזבח, ולא לעלות במעלות בדרך העלולה להביא לידי גילוי ערווה ואף ספק גילוי ערווה. לפי זה, סרות מאליהן שתי הקושיות שהבאנו לעיל. ההקפדה אינה על כבוד האבנים הדוממות אלא מבטאת את הצורך להתרחק ממנהגי הגויים ומדרכי פולחנם. ויש בעניין המקדש הרחקה יתרה שמקורה בצורך הדתי העמוק להתרחק מפולחן נכרי.

במסגרת מחקר על דרכים עתיקות בארץ ישראל שעשו יגאל ויותם טפר,¹³ התגלתה עובדה מעניינת: במקומות רבים ברחבי הארץ יש בהרבה מן הדרכים העתיקות מעלות מדורגות, והן נחשבו בעבר לחלק ממאפייני הכביש הרומאי.

והנה עלה ממחקרם, שבכל מערך התחבורה בשאר חלקיה העצומים של האימפריה הרומית לא התגלתה אפילו דרך אחת שנחצבו מדרגות לאורכה, ונתבקש הסבר אחר לתופעה. זאת ועוד. במקרים רבים התברר שלא היה צורך מעשי במדרגות, מפני שהיה אפשר לעקוף בקלות את הקטע הטרשי שהמדרגות חצובות בו. ולא זו אף זו, מדרגות מועדות לשחיקה כתוצאה משימוש מרובה וזקוקות לאחזקה וחיידוש העולים ממון רב.

לפיכך הציעו החוקרים הצעה חדשה לתופעת ריבוי המדרגות בדרכים העתיקות בארץ. אתרי פולחן בתרבויות הקדומות, ובכללן התרבות היהודית, נבנו במקומות גבוהים, והמאמינים נדרשו לעלות מעלה מעלה אל האתר הפולחני. לדעתם, חציבת המדרגות או בנייתן לא נועדה למלא צורך הנדסי או תעבורתי אלא לציין את העלייה אל אתר הפולחן. לא מדובר אפוא במאפיין בנייה רומאית אלא במאפיין פולחני קדום יותר שמקורו בעלייה לרגל אל בית המקדש. לדבריהם, היהודים הקפידו על טהרת הדרכים, והמדרגות מציינות את קדושתן של הדרכים וכבודם של עולי הרגל העולים בהן.

ראוי לציין כי בסביבות ירושלים יש מערכי מדרגות רבים יותר יחסית לשאר מקומות בארץ. תיאור המקדש שבמשנת מידות,¹⁴ כמו גם ממצאים ארכיאולוגיים, מוכיחים שגרמי מדרגות הובילו מירושלים אל הר הבית, ושגם בהר הבית ובבית המקדש היו מפלסים שחייבו את עולי הרגל לעלות במדרגות ממקום נמוך למקום גבוה. לפי הסבר ריאלי זה, ניתן להציע פשר חדש לאיסור האמור בפסוק שלפנינו. בניגוד ל"תרבות המדרגות" המשתקפת בדרכי עולי הרגל¹⁵ ובהר הבית ואף בחלקיו החיצוניים של המקדש, המקרא משקף אופן עלייה אחר אל המזבח. הדבר עולה מן ההדגשה בפסוק זה, "מִזְבְּחִי". האל דורש שבחלקיו החשובים של המקדש, מן העזרות

⁸ **מכילתא** (לעיל, הערה 4), שם; מובא ברש"י כאן.

⁹ ראו: **רמב"ן** על אתר; **אברבנאל** מהדורת חורב, ירושלים תשס"ח, ח"ב, עמ' 338, בפירוש לפסוק זה.

¹⁰ **מדרש הביאור**, המובא בתורה שלמה, ירושלים תשנ"ב, ח"טז, עמ' קעה, בפירוש לשמות כ, ס"ק תקטז.

¹¹ **מכילתא** (לעיל, הערה 4); רש"י לפסוק זה.

¹² **מורה הנבוכים** ג, מה.

¹³ יגאל ויותם טפר, **דרכים נושאות עם**, תל-אביב תשע"ג. תודתי נתונה לאבישי בלומנקרנץ (שגם סייע בעריכת חיבור זה), ששמעתי ממנו לראשונה הסבר לתופעה הארכיאולוגית.

¹⁴ משנה, מידות ב, ג, ה-ו.

¹⁵ התופעה זוהתה כאמור בדרכים מימי בית שני, אך ייתכן שכך נהגו גם בימי בית ראשון, בדומה למנהגי חציבת המדרגות בתרבויות העתיקות.

ולפנים,¹⁶ תהיה העלייה מתונה יותר. הבדל זה עשוי להיות מוסבר כדרכו של הרמב"ם: כדי להבחין בין דרכי הפולחן המקובלות לדרכי הפולחן שבמקדש (או לפחות בחלק ממנו). לפי כיוון מחשבה אחר, אף על פי שהעלייה אל הקודש רצויה, ראוי לנהוג בו אצילות ומתינות המבטאים את היחס למקום המקודש ולאל המשרה בו את שכינתו. חז"ל ובעלי הגות לומדים מפסוקנו הדרכות לענווה וצניעות ומתינות בתחומים אחדים: כתפילה,¹⁷ בהנהגת הדיינים,¹⁸ ביחסים שבין אדם לחברו ועוד.¹⁹ יהי רצון שנזכה לעלות אל ההר ואל המזבח ולשמור על עדינות בהנהגותינו ובדרכי עבודת ה'.

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע
הדף מופיע באינטרנט באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן
בכתובת: <http://www.biu.ac.il/JH/Parasha>
כתובת המייל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: הרב ד"ר חיים טלבי
עורך לשוני: ד"ר יחיאל קארה

¹⁶ ראו לעיל, ליד ציון הערה 7, אם האיסור לעלות במעלות על גבי המזבח נוהג גם בחלקיו הפנימיים של המקדש (בעזרות).

¹⁷ ירושלמי, ברכות א, א.

¹⁸ בבלי, סנהדרין ז ע"ב.

¹⁹ ראו למשל: צבי אלימלך שפירא מדינוב, **דרך פקודיך**, לא תעשה מא, עמ' קעב-קעה; מרדכי יוסף ליינר (מאיזביצא), **מי השלוח**, פרשת יתרו, וינה תר"ך (ד"צ ירושלים תשט"ז), עמ' נא; ר' יצחק מאיר מגור, **חידושי הרי"ם** על התורה, פרשת יתרו, ירושלים תשנ"ב, עמ' קיא; ועוד.